

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

DOI: 10.67227

ISSN 3060-5059

VOL.3 № 6

2026

TURLI MADANIYATLAR VA TILLARDA LAQAB HAMDA TAXALLUSLARNING HOSIL BO‘LISHI VA FUNKSIONAL XUSUSIYATLARI

Berdiyeva Zulfiya Safarovna

Termiz davlat pedagogika instituti, katta o‘qituvchi

Annotatsiya

Mazkur maqolada turli madaniyatlar va tillarda laqab hamda taxalluslarning hosil bo‘lish mexanizmlari, semantik xususiyatlari va funksional vazifalari qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda ingliz, nemis, rus va o‘zbek tillarida uchraydigan laqablarning antroponimik, aralash va noantroponimik turlari, ularning yasalish usullari hamda kommunikativ-pragmatik imkoniyatlari o‘rganilgan. Shuningdek, laqab va taxalluslarning shaxsni identifikatsiya qilish, tavsiflash, baholash hamda milliy-madaniy qadriyatlarini ifodalashdagi o‘rni yoritilgan. Tadqiqot natijalari laqab va taxalluslarning lingvokulturologik jihatdan muhim nominativ birliklar ekanligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: laqab, taxallus, antroponimika, antroponimik laqablar, lingvokulturologiya, semantika, pragmatika, nominatsiya, kommunikativ funksiya, madaniyatlararo tadqiqot, identifikatsiya, ekspressivlik.

ОБРАЗОВАНИЕ И ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОЗВИЩ И ПСЕВДОНИМОВ В РАЗЛИЧНЫХ КУЛЬТУРАХ И ЯЗЫКАХ

Бердиева Зульфия Сафаровна

Термезский государственный педагогический институт, старший преподаватель

Аннотация

В данной статье проводится сравнительный анализ механизмов образования, семантических особенностей и функциональных характеристик прозвищ и псевдонимов в различных культурах и языках. В исследовании рассматриваются антропонимические, смешанные и неантропонимические типы прозвищ, встречающиеся в английском, немецком, русском и узбекском языках, способы их образования и коммуникативно-прагматические возможности. Особое внимание уделяется роли прозвищ и псевдонимов в идентификации личности, её характеристике, оценке и выражении национально-культурных ценностей. Результаты исследования показывают, что прозвища и псевдонимы являются важными номинативными единицами, обладающими значительной лингвокультурологической ценностью.

Ключевые слова: прозвище, псевдоним, антропонимика, антропонимические прозвища, лингвокультурология, семантика, прагматика, номинация, коммуникативная функция, межкультурное исследование, идентификация, экспрессивность.

THE FORMATION AND FUNCTIONAL FEATURES OF NICKNAMES AND PSEUDONYMS IN DIFFERENT CULTURES AND LANGUAGES

Berdiyeva Zulfiya Safarovna

Termez State Pedagogical Institute, Senior Lecturer

Abstract

This article provides a comparative analysis of the formation mechanisms, semantic features, and functional characteristics of nicknames and pseudonyms across different cultures and languages. The study examines anthroponymic, mixed, and non-anthroponymic types of nicknames found in English, German, Russian, and Uzbek, as well as their formation patterns and communicative-pragmatic potential. Particular attention is given to the role of nicknames and pseudonyms in personal identification, characterization, evaluation, and the expression of national and cultural values. The findings demonstrate that nicknames and pseudonyms constitute important nominative units with significant linguocultural relevance.

Keywords: nickname, pseudonym, anthroponymy, anthroponymic nicknames, linguoculturology, semantics, pragmatics, nomination, communicative function, intercultural research, identification, expressiveness.

Laqab va taxalluslar insoniyat tarixida shaxsni nomlashning muhim vositalaridan biri sifatida shakllanib kelgan. Ular nafaqat kishining individual xususiyatlarini ifodalash, balki muayyan ijtimoiy,

madaniy va tarixiy ma'lumotlarni aks ettirish vazifasini ham bajaradi. Turli xalqlar va tillarda laqab hamda taxalluslarning hosil bo'lish jarayoni o'ziga xos lingvistik va madaniy omillar ta'sirida kechadi. Shu bois ularning shakllanish mexanizmlari va funksional xususiyatlarini qiyosiy jihatdan o'rganish muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi. Mazkur tadqiqotda turli madaniyatlar va tillarda uchraydigan laqab hamda taxalluslarning yuzaga kelish omillari, semantik tarkibi va kommunikativ vazifalari tahlil qilinadi. Shuningdek, ularning milliy-madaniy o'ziga xosliklarni ifodalashdagi o'rni ham yoritiladi.

Laqablarning o'ziga xos jihatlari ko'pincha ularning tarkibiy tuzilishi va qanday lisoniy birliklar asosida shakllanganligi bilan belgilanadi. Shu nuqtayi nazardan, laqablarni antroponimik, aralash va noantroponimik turlarga ajratish mumkin. Antroponimik laqablar, odatda, antroponimlarning, ayniqsa familiya yoki familiya komponentlarini o'z ichiga olgan nomlarning turli shakli o'zgarishlari natijasida yuzaga keladi. Shaxs ismlarining qisqartirilgan yoki variant shakllari laqab sifatida baholanmaydi, chunki bunday variantlar til va jamiyat tomonidan me'yoriy holat sifatida qabul qilingan. Familiyalarning o'zgartirilgan shakllari esa boshqa hodisani ifodalaydi, chunki familiyalar odatda yagona me'yoriy ko'rinishda qo'llanadi va ularning variantdorligi nazarda tutilmaydi. Shu sababli familiya asosida yaratilgan transformatsion nomlanishlar laqab sifatida e'tirof etilishi maqsadga muvofiqdir.

Antroponimik laqablarning eng keng tarqalgan yasaliş usullaridan biri familiyaning qisqartirilishi hisoblanadi. Bunda familiyaning ma'lum qismi saqlanib qoladi va unga turli qo'shimchalar qo'shilishi natijasida yangi nomlash shakli yuzaga keladi. Masalan, ingliz tilida Cooper familiyasidan Coop, Rockefeller familiyasidan Rocky, Bonaparte familiyasidan esa Boney laqablari hosil qilingan. Ayrim hollarda chet ellik shaxslarning familiyalari ham shu usulda qayta shakllantirilib, norasmiy nom sifatida qo'llanadi. Masalan, mashhur britaniyalik siyosatchi Margaret Thatcher ommaviy axborot vositalarida va jamoatchilik orasida ko'pincha familiyasining qisqartirilgan shakli bo'lgan Maggie nomi bilan tilga olingan.

Nemis tilida ham familiyalarni qisqartirish orqali laqab hosil qilish holatlari uchraydi. Masalan, Schumacher familiyasiga nisbatan Schumi, Beckenbauer familiyasiga nisbatan Becke yoki Kaiser Franz, Klinsmann familiyasiga nisbatan Klinsi kabi norasmiy nomlar qo'llanadi. Bunday laqablar, asosan, ommaviy axborot vositalari va kundalik muloqotda keng tarqalgan.

Antroponimik laqablarning yana bir turi abbreviatsiya, ya'ni ism va familiya tarkibidagi bosh harflar yoki boshqa qisqartirish vositalari asosida hosil qilinadi. Masalan, George Bernard Shaw nomi GBS, Franklin Delano Roosevelt esa FDR shaklida ifodalanadi. Nemis tilida ham shu kabi holatlar kuzatiladi: masalan, Konrad Adenauer siyosiy matnlarda ba'zan KA, Willy Brandt esa WB tarzida qisqartirilgan holda uchrashi mumkin.

Umuman olganda, atoqli otlarning formal transformatsiyasi asosida hosil bo'ladigan laqablarning yasaliş imkoniyatlari nisbatan cheklangan. Bunday laqablar ko'pincha yorqin obrazlilikka ega bo'lmasa-da, ular orqali shaxsga nisbatan samimiylik, yaqinlik, hazilomuz munosabat yoki ba'zan mensimaslik kabi emotsional-baholovchi ma'nolar ifodalanadi.

Rus tilida antroponimik laqablarning yana bir ko'rinishi otasining ismi (otchestvo) asosida shakllanishi bilan tavsiflanadi. Bunday laqablar nisbatan kam uchrasa-da, ular shaxsning rasmiy nomlash tizimidagi tarkibiy qismlaridan biri asosida hosil bo'lishi bilan ahamiyatlidir. Masalan, aktrisa Olga Arosevaning xotiralarida qayd etilishicha, uning kursdoshi Vera Kuzminichna Vasilyeva talabalik davrida kursdoshlar tomonidan otasining ismiga ishora qiluvchi Kuzya laqabi bilan atalgan. Keyinchalik mashhur san'atkor bo'lishiga qaramay, ushbu norasmiy nom uzoq vaqt davomida muloqotda saqlanib qolgan.

Nemis tilida otasining ismi asosida laqab hosil qilish an'anasi mavjud emas, chunki nemis antroponimik tizimida otchestvo qo'llanmaydi. Biroq laqablar ism yoki familiyaning qisqartirilgan shakllari asosida yuzaga keladi. Masalan, Johannes ismi Hannes, Sebastian ismi Basti, Alexander ismi esa Alex shaklida norasmiy laqab sifatida qo'llanadi. Shuningdek, mashhur futbolchi Bastian Schweinsteiger ommaviy axborot vositalarida va muxlislar orasida ko'pincha Basti nomi bilan tilga olinadi.

Mazkur misollar shuni ko'rsatadiki, turli tillarda antroponimik laqablarning hosil bo'lish manbalari farqlansa-da, ularning asosiy vazifasi shaxsga nisbatan norasmiy, yaqin va emotsional munosabatni ifodalashdan iboratdir.

Laqab yasashning qisqartma shakllardan foydalanishga asoslangan usuli rus tilida ham keng uchraydi. Bunda shaxsning ism, otasining ismi va familiyasining bosh harflari birlashtirilib, yangi nomlash shakli hosil qilinadi. Masalan, Viktor Stepanovich Chernomyrdin uchun ЧВС, Vladimir Vladimirovich Putin uchun esa ВВІІ qisqartmalari qo'llanilgan. Bundan tashqari, rus tilida murakkab

qisqartmalar asosida yuzaga kelgan laqablar ham mavjud bo'lib, ular ko'pincha shaxsning ism-familiyasi elementlarini birlashtirish orqali hosil qilinadi. Masalan, Viktor Nikolayevich Soroka-Rosinskiy nomidan yaratilgan Vikniksor laqabi bunga misol bo'la oladi.

Nemis tilida ham qisqartirish va birikma shakllar asosida laqab hosil qilish holatlari kuzatiladi. Masalan, Germaniyaning sobiq kansleri Angela Merkel ommaviy axborot vositalarida va jamoatchilik orasida ko'pincha Mutti ("ona") laqabi bilan tilga olingan. Shuningdek, futbolchi Franz Beckenbauer uchun Kaiser Franz ("Imperator Frans") nomlanishi qo'llanib, unda shaxs nomi va xarakterlovchi komponent birgalikda ishtirok etgan.

Aralash tipdagi laqablar tarkiban ikki unsurdan — antroponimik komponent va tavsiflovchi yoki baholovchi ma'noga ega bo'lgan turdosh ot komponentidan tashkil topadi. Bunday laqablarda shaxsning haqiqiy ismi yoki familiyasi bilan bir qatorda uning muayyan xususiyatini ifodalovchi qo'shimcha unsur ham qatnashadi. Aralash tipdagi laqablar semantik yuklamaning tarkibiy qismlar o'rtasida taqsimlanishiga qarab bir necha guruhlarga bo'linadi.

Ular orasida ekvitsentrik laqablar alohida o'rin tutadi. Mazkur turdagi laqablarda antroponimik va tavsiflovchi komponentlar ma'no jihatidan deyarli teng ahamiyat kasb etadi. Antroponimik unsur shaxsni individuallashtirish vazifasini bajarsa, ikkinchi komponent uning tashqi ko'rinishi, xarakteri, kasbi yoki faoliyatiga oid muhim belgini ifodalaydi. Masalan, nemis tilidagi Kaiser Franz (Franz Beckenbauer), Professor Braun yoki Dicker Hans kabi nomlanishlarda shaxs nomi bilan tavsiflovchi unsur birgalikda laqabning semantik mazmunini shakllantiradi.

Ekvitsentrik laqablar aralash tipdagi laqablarning muhim turlaridan biri bo'lib, ularda antroponimik va tavsiflovchi komponentlar semantik jihatdan deyarli teng mavqega ega bo'ladi. Bunday laqablarda antroponim shaxsni individuallashtirsa, ikkinchi komponent uning tashqi qiyofasi, xarakteri, kasbiy faoliyati yoki ijtimoiy maqomiga oid ma'lumotni ifodalaydi. Masalan, mashhur fransuz aktrisasi Sara Bernarga nisbatan the Divine Sarah ("Ilohiy Sara"), AQSh prezidenti Tomas Jeffersonga nisbatan Long Tom, britaniyalik siyosatchi Denis Xiliga nisbatan Dismal Denis, gitarachi M. Beykerga nisbatan Guitar Baker, Uilyam Donovanga nisbatan esa Wild Bill laqablari qo'llangan.

Nemis tilida ham shu turdagi laqablar uchraydi. Masalan, Germaniyaning sobiq kansleri Angela Merkel uzoq yillar davomida Mutti ("ona") laqabi bilan tanilgan bo'lsa, mashhur futbolchi Franz Beckenbauer Kaiser Franz ("Imperator Frans") nomi bilan mashhur bo'lgan. Shuningdek, sobiq kansler Helmut Kohlga nisbatan Birne ("nok") laqabi uning tashqi qiyofasiga ishora qilgan holda qo'llanilgan.

Aralash tipdagi laqablarning yana bir ko'rinishi endotsentrik laqablardir. Ushbu turdagi nomlanishlarda asosiy ma'no yuklamasi antroponimik komponent zimmasiga tushadi, ikkinchi unsur esa ko'proq fonetik uyg'unlik, qofiyadoshlik yoki ohangdorlik hosil qilish vazifasini bajaradi. Natijada laqabning emotsional ta'sir kuchi ortadi va u esda qoluvchan bo'ladi. Masalan, ingliz tilidagi Tricky Dickie, Dennis the Menace hamda Eustace the Useless laqablari shu tamoyil asosida shakllangan.

Endotsentrik laqablar orasida familiya asosida hosil qilingan va E. Partridge tomonidan "muqarrar laqablar" deb nomlangan birliklar alohida o'rin egallaydi. Bunday laqablarda tavsiflovchi unsur familiya bilan fonetik yoki semantik assotsiatsiya hosil qiladi. Masalan, Chalky White, Spider Webb, Knocker-Walker, Dusty Rhodes va Doughy Baker kabi laqablar shunday birliklar qatoriga kiradi. Nemis tilida esa Schumi (Michael Schumacher), Klinsi (Jürgen Klinsmann), Ede (Eduard) kabi laqablar qisqartirish va fonetik uyg'unlik asosida shakllanganligi bilan e'tiborlidir.

Ko'pincha bunday laqablarning paydo bo'lishiga sabab bo'lgan dastlabki assotsiatsiyalar vaqt o'tishi bilan unutiladi. Natijada laqabning ichki motivatsiyasi sezilmay qoladi, biroq u an'anaviy nomlash birligi sifatida yashashda davom etadi. Ingliz tilidagi Tug Wilson, Gunboat Smith, Nobby Clark va Shiner Wright kabi laqablar bunga misol bo'la oladi. Nemis tilida ham ayrim tarixiy va sport laqablarining dastlabki motivatsiyasi unutilgan bo'lsa-da, ular jamoatchilik xotirasida saqlanib qolgan.

Endotsentrik laqablarning tarkibiy elementi sifatida nafaqat turdosh ot, balki ikkinchi antroponim ham ishtirok etishi mumkin. Bunday hollarda ikkinchi antroponim assotsiativ funktsiya bajarib, jamiyatda keng tanilgan shaxs, asar, qo'shiq yoki boshqa mashhur nom bilan bog'liq tasavvurni yuzaga keltiradi. Natijada laqabning semantik mazmuni aynan shu assotsiatsiya orqali shakllanadi va mustahkamlanadi.

Masalan, Wilkie Collins laqabi mashhur ingliz yozuvchisi Wilkie Collins nomiga ishora qilsa, Tod Hunter laqabi taniqli maktab darsligi muallifi nomi bilan bog'liq assotsiatsiyani yuzaga keltiradi. Xuddi shuningdek, Dolly Gray laqabi ommabop qo'shiq nomiga, Johnny Walker esa mashhur viski brendining nomiga murojaat qilish orqali hosil qilingan. Bunday laqablar shaxsni tavsiflashdan ko'ra, uning muayyan mashhur nom yoki obraz bilan o'xshashligi, bog'liqligi yoki qiyoslanishini ifodalashga

xizmat qiladi.

Nemis tilida ham shu kabi assotsiativ laqablar uchraydi. Masalan, mashhur futbolchi Franz Beckenbauerning Kaiser Franz laqabi tarixdagi imperatorlar obrazini eslatib, ayrim siyosatchilar yoki san'atkorlarga nisbatan qo'llanadigan Mozart, Napoleon yoki Goethe kabi laqablar ularni mashhur tarixiy shaxslar bilan qiyoslash asosida yuzaga keladi. Bu esa laqablarning nafaqat nominativ, balki kuchli madaniy va assotsiativ funksiyaga ega ekanligini ko'rsatadi.

Ekzotsentrik laqablarda asosiy semantik yuklama antroponimga emas, balki shaxsning muhim tashqi belgisi, xarakter xususiyati, kasbiy faoliyati yoki ijtimoiy mavqeini ifodalovchi turdosh ot komponentiga yuklanadi. Shu sababli bunday laqablarda tavsiflovchi unsur yetakchi o'rin egallab, referent haqidagi asosiy ma'lumotni uzatadi. Antroponimik komponent esa ko'proq individuallashtiruvchi vazifani bajaradi va odatda shaxs ismining qisqartirilgan, o'zgartirilgan yoki hosila shaklida namoyon bo'ladi.

Ekzotsentrik laqablarning tarkibida turdosh otli unsur ko'pincha sifat bilan birikkan holda qo'llanadi, ayrim hollarda esa atributiv ot shaklida ifodalanishi mumkin. Natijada laqabning asosiy mazmuni aynan tavsiflovchi komponent orqali yuzaga chiqadi. Bunday laqablar shaxsning muayyan belgisi yoki xususiyatini ajratib ko'rsatish, unga baho berish hamda uni boshqalardan farqlash vazifasini bajaradi. Shu jihatdan ekzotsentrik laqablar yuqori darajadagi obrazlilik va ekspressivlikka ega bo'lib, kundalik muloqot hamda ommaviy kommunikatsiyada keng qo'llanadi:

Merry Andrew — “quvnoq”, “sho‘x” kishi;

Clever Dick, Smart Alec — “bilag‘on”, “aqlli”, ba‘zan “ayyor”, “makkor”;

Spotty Dick — sepkilli kishining laqabi;

Ginger Tom — sariqsoch kishining laqabi;

Fatty Harbuckle — semiz kishining laqabi;

Holy Joe — ruhoniy yoki mutaassib odam;

Tiny Tim — “mitti”, “pakana” kishi.

Ekzotsentrik laqablarda antroponimik komponentning o'rni nisbatan shartli xarakterga ega bo'ladi. Chunki bunday laqablar tarkibidagi antroponim har doim ham referentning haqiqiy ismi yoki familiyasini aks ettirmaydi. Endotsentrik laqablardan farqli ravishda, bu turdagi nomlanishlarda antroponimik unsur tavsiflovchi komponentga moslashtiriladi. Bunda fonetik uyg'unlik, alliteratsiya, qofiyadoshlik yoki ohangdorlik muhim rol o'ynaydi. Natijada laqabning esda qoluvchanligi va ekspressivligi ortadi.

Masalan, Bony Moroney, Plain Jane, Silly Billy, Dumb Dora, Lanky Liz, Baldy Bain, Tearful Tilly, Dirty Dick, Nervous Nelly, Waterworks Willie, Tiny Tim va Clumsy Claude kabi laqablarda tavsiflovchi komponent asosiy semantik yuklamani o'z zimmasiga olgan bo'lib, antroponim esa asosan fonetik uyg'unlikni ta'minlash vazifasini bajaradi. Ushbu laqablar orqali shaxsning tashqi qiyofasi, xarakteri, hissiy holati yoki xulq-atvoriga oid muayyan belgi ta'kidlanadi.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, aralash tipdagi laqablarning kichik guruhlari o'rtasida qat'iy chegaralar mavjud emas. Ayrim laqablar qo'llanish vaziyati va kommunikativ maqsadga qarab turli guruhlarga mansub bo'lishi mumkin. Masalan, Long Tom laqabi Tomas Jeffersonga nisbatan qo'llanganda ekvitsentrik laqab sifatida namoyon bo'ladi, chunki unda shaxsning nomi va tavsiflovchi komponent bir xil darajada ahamiyatga ega. Biroq ushbu laqab bo'yi baland har qanday kishini umumiy tarzda tavsiflash uchun ishlatilganda, u ekzotsentrik laqablar qatoriga kiradi. Bu holat laqablarning semantik va funksional tabiati kontekstga bog'liq ravishda o'zgarib turishini ko'rsatadi.

Turli madaniyatlar va tillarda laqab hamda taxalluslar insonning individual xususiyatlarini, ijtimoiy mavqeini, kasbiy faoliyatini va madaniy qarashlarini ifodalovchi muhim nominativ birliklar hisoblanadi. Ularning shakllanishi har bir xalqning til tizimi, tarixiy taraqqiyoti va madaniy qadriyatlarini bilan chambarchas bog'liqdir. Tadqiqot natijalari laqab va taxalluslarning antroponimik tizimning muhim tarkibiy qismi ekanligini, ular nafaqat nomlash, balki baholash, tavsiflash, individuallashtirish va ekspressiv-ta'sirchan vazifalarni ham bajarishini ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Ароцева О.А., Максимова В.А. Без грима. – М.: АСТ, 1999.
2. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
3. Debus F. Namenkunde und Namengeschichte. – Hildesheim: Georg Olms Verlag, 2012.
4. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. – М.: Наука, 1973.
5. Ullmann S. Semantics: An Introduction to the Science of Meaning. – Oxford: Basil Blackwell, 1962.